

ლიახვის ხეობის ზობიერთი ტოპონიმი თირის
მონასტრის 1432 წლის სიბელის მიხედვით

XV საუკუნის პირველ ნახევარში ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში თავხელისძეთა პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩენა ხელა თავხელისძეს უკავშირდება. უფრო ადრინდელ დოკუმენტურ წყაროებში, კერძოდ, 1401–1407 წ.წ. შედგენილ (სიგელებს სწორედ ასე ათარიღებს თ. ჟორდანიას) მცხეთის ორ სიგელში იხსენიება ხელა თავხელისძის მშობლები ასათა და მისი მეუღლე სოსანა. ასათ თავხელისძემ კათალიკოს ელიოზს ყმა-მამული შესწირა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „მცხეთას და ქაზს ელიოზს ესე უცრუველი და უზაკველი... წერილი დაგიწერე... მე თავხელისძემან ასათა და ჩემმა მეუღლემან სოსანამან და ჩუენთა შვილთა მოლარეთუხუცესმან ხელმან და მესტუმრემან გოგანამან, მოგახსენე გრანსა გლეხნი ჩალჩერაშვილი და კოუნკორი მისი მამულითა... და თქვენ გამიჩინეთ აღაპი; მირქმასა დღესა ასათისა გარდაიხდებოდეს, მეორე დღესა სოსანასათუის... კარგადებული ღაპი უნაკულლო... სიგელს მიწერილი აქვს: ასათსა და სოსანასა მოგუიხსენებია ჩუენთა ნებითა“ ასევე, ქ. მე, მოლარეთუხუცესსა ხხსა (ხელსა?) ჩემითა ნდომითა შემომიწირავს“ (ჟორდანიას, 1897: 207)*. მცხეთის მეორე სიგელიც იგივე შინაარსისაა. ასათ თავხელისძემ მცხეთას გრანში მცხოვრებ ჩალჩეს-შვილს და კუნნორას თავიანთი მამულით სწირავს. მოლარეთუხუცესი ხელა თავხელისძემ ამ სიგელშიც იხსენიება (ჟორდანიას, 1897: 207; ქისკ, 2013: 75).

* ეს დოკუმენტი გარკვეული შესწორებით გამოსცა მკვლევარმა ბ. ლომინაძემ, იგი მიუთითებს, რომ თ. ჟორდანიას გარკვეული მექანიკური უზუსტობა გაეპარა და თავხელისძის ნაცვლად დოკუმენტში მითითებული აქვს თავხელისძენი, გარდა ამისა ჟორდანიასეულ გამოცემაში მითითებულია ”ჩალჩერაშვილი”, ხოლო ბ. ლომინაძისეულ პუბლიკაციაში — ჩალჩეშვილი, ასევე ჟორდანიასეულ რედაქციაშია კოუნკორი, ხოლო ბ. ლომინაძის გამოცემაში კი კუნნორი. როგორც ბ. ლომინაძე აღნიშნავს, მას სიგელის სხვა ვარიანტებიც უნახავს და დოკუმენტში სწორედ ამის მიხედვით ჩაუსწორებია. იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. II, თბ., 2013, გვ. 20, 74.

დასახუსტებელია გრანის მდებარეობა, სადაც ასათ თავხე-
ლისძეს ყმები ჰყავდა. ვახუშტი ბატონიშვილი თავის აღწერაში
ასახელებს გრდანის ხეობას: ”ხოლო ხეობა გრდანისა და
მდინარე მისი გამოსდის ზედაძნის შესართავს ერწოს მთას,
დის გრდანამდე ჩრდილოდამ სამხრით” (ქართლის ცხოვრება,
1973: 537) ვახუშტი გრდანის სახელწოდებით სხვა დასახ-
ლებულ პუნქტსაც ასახელებს მარტყოფთან და ლილოსთან
ერთად (ქართლის ცხოვრება, 1973: 561). გრდანი გვხვდება
იოანე ბატონიშვილის თხზულებაში „ქართლ–კახეთის აღწერა:
“ქ. კახეთს რაც სოფლები მიეწერება ჩრდილოეთის კერძო,
რომელიც მდებარეობს გრდანისა და საგურამოს ხეობისა,
არიან შემდგომნი ესე სამეფო, სათავადო, სააზნაურო და
საეკლესიო სოფლები და ადგილნი: გრდანი, ქ. ავჭალა...”
(ბატონიშვილი, 1986: 64).

შესაძლებელია, რომ გრანი, რომელიც ვახუშტის, ასევე იოანე
ბატონიშვილის თხზულებებში გრდანის სახელით გვხვდება,
თბილისსა და მცხეთას შორის არსებული სოფელი იყო. იოანე
ბატონიშვილი მას, როგორც დასახლებულ ადგილს ავჭალასთან
ერთად ასახელებს. უფრო გვიანდელი დოკუმენტური მასალის
მიხედვით თავხელისძენი ცხოვრობდნენ ფლავში, კერძოდ 1700
წლის დოკუმენტში იხსენიება ფლავში მცხოვრები ყიასაბეგის
მეკოდისპურე ყმა თავხელისძე ბასილა, ამავე პერიოდით
დათარიღებულ მეორე დოკუმენტში მოხსენიებულია ასევე
ყიასაბეგის მეკოდისპურე ყმა თავხელისძე ამირინდო (პირთა
ანოტირებული ლექსიკონი, 1993: 268).

XVII საუკუნის II ნახევარში თავხელისძეები ცხოვრობდნენ
ზახორში, კერძოდ, სამილახვროს დავთარში იხსენიება ზურაბ
ლაზნელის ყმა მამუკა თავხელისძე (კაკაბაძე, 1925: 20).*

* აღსანიშნავია, რომ იკორთის მონასტრის № 6 ჟამნ-გულანის ხელ-
ნაწერის არშიებზე XVIII საუკუნეში მიწერილია იკორთის მონასტრის
შეწირულობათა საბუთების მოკლე შინაარსი. ერთ-ერთი საბუთის მიხედ-
ვით მეფე გორგასალმა (ს. კაკაბაძე მას XV საუკუნეში მოღვაწე აფხაზ-
იმერეთის მეფედ თვლის. იხ. ს. კაკაბაძე, ქრონიკა იკორთის № 6 ჟამნ-
გულანისა, თბ., 1912, გვ. 3. თუმცა, როგორც დ. ნინიძე განმარტავს აღნი-
შნული მეფის: “რეალურად არსებობის საკითხი ღიად რჩება.” დ. ნინიძე,
“პროვინციის მეფეები”, XIV-XV საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1995,
გვ. 152) იკორთის მონასტერს შესწირა რამდენიმე სოფელი, მათ შორის:

მცხეთის ორივე სიგელში, რომელიც უშუალოდ ასათ თავხელისძის ინიციატივით შეიქმნა, ჩანს, რომ ასათის შვილი ხელა მოღარეთუხუცესის სახელს მფლობელია, მაგრამ ამ შემთხვევაში ის როგორც ოჯახის რიგითი წევრი ისეა მოხსენიებული და ბოლოში შეწირულობას ამტკიცებს. ჩვენი აზრით, ეს მამული უშუალოდ ასათს ეკუთვნოდა და ხელა როგორც სამეფო კარზე დაწინაურებული პიროვნება და მათი ოჯახის წევრი მშობლების მიერ დაწერილ სიგელს ამოწმებს. ხელა თავხელისძის მოღვაწეობას შესახებ ჩვენ არაერთ ნაშრომში შეგვხვთ (სოსიაშვილი, 2005: 28). ხელა თავხელისძე, რომელმაც XV საუკუნის დასაწყისში მოღარეთუხუცესობა გახდა, სამეფო ოჯახთან იყო დანათესავებული. მას ცოლად ჰყავდა ივანე ათაბაგის (ციხისჯვარელი) ასული გულქანი* XV საუკუნის I მეოთხედში ხელა თავხელისძე საკმაოდ გავლენიან ფეოდალად გვევლინება. იგი არამარტო საქართველოში არსებულ ეკლესიამონასტრებს, არამედ იერუსალიმის ქართულ საგანგებსაც ეხმარება. მოღარეთუხუცესი ხელა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ადაპებშიც იხსენიება. საიდანაც ჩანს, რომ იგი წმინდა მიწაზე არსებულ ქართულ მონასტერს ფულად დახმარებას უწევდა (მეტრეველი, 1962: 124; სოსიაშვილი, 2012: 46).

ხელა თავხელისძეს ჯვრის მონასტერთან ერთად დახმარება გაუწევია გოლგოთას ქართველთა მონასტრისთვის, რასაც ადასტურებს გოლგოთას სვინაქსარიც (მეტრეველი, 1962: 139). ჯვრის მონასტერში ადაპი, არამარტო ხელა თავხელისძეზე იყო დაწესებული, არამედ ხელას ძმის გოგნიას და მისი მეუღლის – კეკელუცას სახელზეც (მეტრეველი, 1962: 69-200). გოგნია ასათ თავხელისძის შვილი იყო, რომელიც თავხელისძეთა მიერ კათოლიკოსისადმი დაწერილშიც იხსენიება. დოკუმენტის თანახმად, იგი მესტუმრეა და არ არის გამორიცხული,

იკორთა არცვეი, ქვეში, ფლავისმანი, ფლავი. აღნიშნული საბუთის მიხედვით ფლავისმანში მცხოვრებ თავხელისძეს იკორთის მონასტრის სასარგებლოდ უნდა გაეღო ცხრა კოდი პური და ქერი, ასევე ერთი კოდი ფეტვი და ჩარეჟი სანთელი. ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

* ხელას პირველი მეუღლე ქვენიფნეველის ასული თამარი იყო, რასაც თირის მონასტრის სიგელიც ადასტურებს, პირველი მეუღლის სააღაპედ მას თირის მონასტრის თავდების ღვთისმშობლისთვის მამულიც შეუწირავს.

რომ გოგნიასა და მისი მეუღლის სახელზე იურასლიმის ჯვრის მონასტერში ალაპები არა ხელას დამსახურების გამო დაეწესებინოთ, არამედ მათ მიერ გაღებული შესაწირის გამო. მცხეთის სიგელებისა და იერუსალიმის ალაპების გარდა თავხელისძეთ ფეოდალური საგვარეულოს შესახებ უადრესად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის თირის მონასტრის წარწერები. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ თირის მონასტერი XIII საუკუნის II ნახევარშია დაარსებული (ანდლულაძე, 1976: 96).

ნ. ანდლულაძის განმარტებით: „XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან თირის მონასტერი თავხელისძეთა საგვარეულო სახლის ზრუნვის ობიექტია, ხოლო XV საუკუნის დასაწყისიდან, როცა ეს გვარი მნიშვნელოვნად აღზევდა, მონასტერი ამ გვარის საძვალედ იქცა“ (ანდლულაძე, 1976: 96).

თირის მონასტრის თავხელისძეთა საგვარეულოსადმი კუთვნილებას ადასტურებს აქ არსებული წარწერებიც. ერთი მათგანი მონასტრის სამრეკლოზეა შესრულებული. წარწერაში ვკითხულობთ: “თავხელისძეთა სიაუშ და რატის და ასათს და ხელს და მაჩაბელსა და მშობელთა მათთა შეუნდვენ ღმერთმან ამინ” (ანდლულაძე, 1976: 35).

ხოლო მონასტრის ეკედერის დასავლეთის კედელზე ორსტრიქონიან წარწერაში ვკითხულობთ: “ქრისტე, მოღარეთუხუცესისა ხელას ერთგულსა, მახატლიშვილსა ბევროზს შეუნდოს ღმერთმან” (ანდლულაძე, 1976: 38).

ჩვენი აზრით, თავხელისძეებს თირის მონასტერთან ხელა თავხელისძის მოღარეთუხუცესობამდეც ჰქონდათ გარკვეული კავშირი. შესაძლებელია ისინი მონასტერს მთლიანად არ ფლობდნენ, მაგრამ გარკვეული უფლებები გააჩნდათ. შესაძლებელია, რომ მცხეთის სიგელებიდან ცნობილ ასათ თავხელისძეს, სამეფო კარზე გარკვეული თანამდებობაც ჰქონდა. არც ის არის გამორიცხული, რომ მის მიერ კათალიკოს ელიოზისადმი გაღებული შეწირულობის შემდეგ საპატრიარქომ ასათ თავხელისძეს იმ დროისათვის განთქმულ თირის მონასტერში სამრეკლოს აშენების უფლება მისცა. ნ. ანდლულაძის დასკვნით თირის მონასტრის სამრეკლო აგებულია XIV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში. მისივე ვარაუდით: „ამ დროს ხელა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა უნდა ყოფილიყო. იგი ჯერ არაა მოღარეთუხუცესი“ (ანდლულაძე, 1976: 41).

სამრეკლოს წარწერაში ის ნახსენებია, როგორც ოჯახის რიგითი წევრი. წარწერაში და მცხეთის სიგელებში მოხსენიებული ასათი ერთი და იგივე პიროვნებაა, იგი ხელა თავხელისძის მამაა, რომლის ინიაციტივითაც სამრეკლო აშენდა. მისთვის ეს უფლება კათალიკოს ელიოზს უნდა მიეცა. მოგვიანებით ხელა თავხელისძე მოლარეთუხუცესი ხდება და თირის მონასტერში მშენებლობებს იწყებს. ნ. ანდღულაძის განმარტებით: „ეკლესიის სამხრეთის კარიბჭიანი მინაშენი აუგია ხელა თავხელისძეს, როგორც საგვარეულო საძვლე, უკურთხებია “ბორტის ღვთისმშობლის სახელზე”, დაუდგენია მნათე სათანადო შემოსავლით. მშენებლობა განხორციელებულა XV საუკუნის პირველ მეოთხედში“ (ანდღულაძე, 1976: 41). შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ XIV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში. ასათ თავხელისძე, რომელმაც კათალიკოსს გრანში არსებული ყმები შეწირა* თირის მონასტრის მიმდებარე ტერიტორიაზე დასახლდა. მან თირის მონასტრის სამრეკლო ააშენა და თავისი გვარის უკვდავსაყოფად ჩვენს მიერ ზემოთ ნახსენები წარწერა ამოაკეთინა, სადაც ასათი ოჯახის წევრებთან ერთად იხსენიება. ასათის ერთ-ერთ ვაჟი ხელა მოლარეთუხუცესი გახდა და მან კიდევ უფრო მეტი უფლებები მოიპოვა თირის მონასტერზე. თირის მონასტერი თავხელისძეთა საგვარეულო სალოცავად იქცა. რასაც ადასტურებს ხელა თავხელისძის მიერ 1432 წელს შედგენილი სიგელი რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ. თავხელისძეთა საგვარეულოზე, მართალია, წყაროები მწირია, მაგრამ უნდა ვთქვათ, რომ ხელას მოლარეთუხუცესობაში არამარტო სამეფო კართან მისმა დანათესავებამ ითამაშა დიდი როლი, არამედ წარმომავლობამაც. ხელა თავხელისძე რომ დაწინაურებული ფეოდალური გვარის წარმომადგენელი იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ მისი პირველი მეუღლე ქვენიფნეველის ასული თამარი გახლდათ. როგორც ცნობილია, ქვენიფნევი ქსნის ერისთავთა რეზიდენციას წარმოადგენდა, ხოლო ქსნის ერისთავები ერთი პერიოდი ქვენიფნეველებად იწოდებოდნენ (გვასალია, 1983: 64).

* მცხეთის სიგელში მოლარეთუხუცესი ხელაც იხსენიება, თუმცა, ეს მინაწერი უფრო გვიანდელი უნდა იყოს, როცა ხელა მოლარეთუხუცესი გახდა, მან სიგელს მიაწერა „ჩემითა ნდომითა შემომიწირავს“.

ხელა თავხელისქემ თირის მონასტერს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია და 1432 წელს დიდი ქონება გადასცა. ვინაიდან სიგელში ძალზე საინტერესო ინფორმაციაა დაცული ღიახვის ხეობაში (და არამარტო) არსებული ტოპონიმების შესახებ. ამიტომ ტექსტი მთლიანად მოგვყავს.*

„აღწერა გუჯართა, სიგელითა და სხუათა წერილთა, ყმათა და მამულთა ზედა და სხუათა შესახუედრთა თ ი რ ი ს მონასტრის თ ა ვ დ ე ბ ი ს დ(მრ)თისმშობლის ეკკლესიისათა (გვ. 263).

I	II	III	IV	V	VI
N	ქკს	წელ ი	თთუე	რომელთა გუამისგან მიცემულ არს	ჰაზრი წერილთა გამოცხადებითა ეკკლესიის შესახუედრთათა სახელის დებით
39				რომლისამე მოლარეთხუც ესის ხელისგან	გუჯრის კოპიო, რომლითაც შეუწირავს მეუღლისა თვისსა ქუენიუნეველის ასულის თამარისათვის საადაპოდ თავსდების დ(მრ)თისმშობლის მონასტრისადმი

* აღსანიშნავია, რომ თირის მონასტრის სიგელი, რომელიც საქართველოს ცენტრალურ საისტორიო არქივშია დაცული, 1962 წელს გამოაქვეყნეს: გ. თოგოშვილმა და ი. ცხოვრებოვმა, იხ. История Юго-Осетии в документах и материалах, т. I, Цхинвал, 1962, № 7, стр. 84-85. თირის მონასტრის სიგელი გამოაქვეყნა ასევე ბ. ლომინაძემ, იხ. ქართული ისტორიული წარწერების კორპუსი, ტ. II, გვ. 178-181. როგორც ბ. ლომინაძე განმარტავს: სიგელის დედანი დაკარგულია, ხოლო “ამ წიგნის პირი” გადმოუწერია იოანე პენტელაშვილს 1777 წ. 7 იანვარს. ამავე წლის 22 მარტს პენტელაშვილის გადაწერილი “პირი” შეუმოწმებიათ “ძველი გუჯრის ნაწერზედ” პენტელაშვილის მონაწილეობითვე ტრიფილეს და დავითს. მკვლევარი წერს: ”საერთოდ, საბუთის რეალიები არ იწვევს ეჭვს მის ნამდვილობაში. საყურადღებოა, მერმინდელი მინაწერი შეწირულობის შესახებ აღექსანდრეს ძის გიორგი მეფისა, რაც ერთხელ კიდევ ადასტურებს თვით საბუთის აღექსანდრე I-ის დროინდელობას. იქვე, გვ. 178.

სათელღაშვილი, დავანშაშვილი თავის დის გულშარისა, და თავისთვის სააღაპოდ შეწირული აჩივებოეს (? ბ.ღ.) მუგუ- დი დავარეხაში და ფიცხელისძე; სამეოხოდ სულისა თვისისა შეწირული ქემერტეს ქემერტისძისეული სასახლე, რომელნიც სახლობენ ჭინჭახისძენი; იქვე ქემერტს ნებიერისძის მამული. ქემერტელისძეთა სულის სააღაპოდ შეწირული ვაჭართა შიგან მეზეთე ერთი შაქარბეგა, რომელსაც განუწესებია ოცდაოთხი ლიტრა ზეთი და ათი ლიტრა ცვლი მისაღებლად მონასტრი- სადა[ა]. თურისაშვილის ორი მამული, რ(ომ)ელსა ზ(ედ)აცა დაუდვა შვიდი ლიტრა ზეთი და შვიდი ლიტრა ცვილი. შე- წირული პერაქელასა მამულისა განუწესებია მონასტრის მისა- ღებლად თექვსმეტი ლიტრა ზეთი; შეწირული ჭაღას ორნი გლეხნი მარნიაშვილი და კორტანელაშვილი, რ(ომ)ელსა ზადა- ცა დაუდვიათ ოცდა ექვსი ლიტრა ზეთი და თექვსმეტი ლიტ- რა ცვილი. ადრევე შეწირული მაჩაბელთაგან** ფრიდონა და გოგაშვილი. სდებია ფრიდონას თექუსმეტი ლიტრა ზეთი და ხუთი ლიტრა ცვილი და გოგაშვილს ათი ლიტრა ზეთი და ოთხი ლიტრა ცვილი და სხენებულს მოლარეთხუცესს ხელის მოუმატნია მათთვის სავენახე და განუწესებია ფრიდონისადმი ოცდაოთხი ლიტრა ზეთი და ათი ლიტრა ცვილი და გოგაშ- ვილისათვის თორმეტი ლიტრა ზეთი და ექვსი ლიტრა ცვილი. კ(კვა)ლად შეწირული მოლარეთხუცეს ხელისგან: წულთას ბულაური, რომლისაც გამოსავალი მამულისა მისისაგან უნდა მიეცემოდეს მონასტერსა ნახევარი, მაღნარს, დვალეთს, სოფე- ლი კოშკა, რ(ომ)ლისაცა ბეგარა უნდა აიღებოდეს მონასტრი- სათვის; ჟღელე მათით ბეგარით, რაც დვალეთს ბეგარა სდებია, ჟღელეცა იმავე წესიტა, ორივე უნაბი შეწირული სააღაპოდ მამისა ასათასთვის, დედისა მისისა სოს[ა]ნისათვის და მამისა მისისა მესტუმრის გოგნისათვის; შეწირული თვისის ერთგულის იაღღუზისშვილისა ბეჟანისათვის სააღა- პოდ მეღვრეკისის გლეხი ჭონის შვილი, იაღღუზისშვილის სააღაპოდ შწირული, ფხვენისის ერთი ვენახი, ძველადვე შეწირული, შუწირავს და დაუმტკიცებია; აღუშენებია თავდე- ბისა ღ(მრ)თისმშობლისა კათა ზ(ედ)ა მცირე სასაფლაო ეკე- დერი სახელსა ზედა ბოროტის ღ(მრთ)ისმშობელისასა. და შეუძკვია საეკკლესიოთა სახმართა ნივთათა და შუწირავს თვისგან ნასყიდი ზემო სვეტელური თორმეტის კაცის მსახლო- ბელით და მხოლოდ განუწენია მსახლობელთა მათთან ეკედ- რის მნათისადმი სვეტილაურს სვიმონასა და ბეგლარს მამუ-

ლის ტკბილის გამოსავალი ნახევარი და ორი ძღვენი. განუჩენია ბარბარაძე დავითი და მისინი მამანი მენახევრეთ; საბაწმინდას დასაფლავებულის ვიგრიას სააღაპოდ შეწირული ვიგრისგან ნასყიდი მაჩუასძის მამული, რომლისაც ნაცულად შუწირავს მოღარეთუხუცეს ხელის სხვა მამული. მოღარეთუხუცესის ხელის მეუღლის ათაბეგის ასული, მეფის აღექსანდრეს ბიძაშვილის, გულქანის მიერ შწირული სააღაპოდ საერდო გლეხი, მეღვრეკისით ბერფურაული; მოღარეთუხუცესის ხელისაგან თამარაშნის თავს დიდ რუხედ წისკვილის მინდის ნახევარი შეწირული და თორმეტი კაპიწი, პური, მეწისკვილისგან გამოსაღები, კრებულთათვის მონასტრისათა შეწირული. მისგანვე არზუაშვილის დავითის სააღაპოდ ქრცხინვალს ვენახი 2 გორგილაური თვისითა შესავლითა და თუისავე ხელისად შეწირული მისგანვე. რასაც სახასოდ ტრაპეზი მოხნევდეს, ანუ მოსთიბდეს, ტრაპეზს შუვიდოდეს. და ვინც სხვა მოხნევდეს, ანუ მოსთიბდეს, ღალა ტრაპეზს შუვიდოდეს და, თუ მებეგრენი გლეხნი იხდნენ, მათი ბეგარა მონასტერს უნდა შუვიდოეს. და განუჩენია კ(ვალა)დაცა ორი ადაბი დედანაშვილის ქაეთარიასა და რუსთავისათვის ანდერძად დაგდებულის ქაიხოსროს ხელსადმი: ღუერთეთს დედანაშვილისაგან ნასყიდი, დოლაძისა მიერ მოსყიდული მამული შურტაული, სააღაპოდ დედანაშვილისად შეუწირავს მონასტრისადმი ბეგართა, რ(რომე)ლიცა მოწერილ არს ესრეთ: მე მწერალმა იოანემ პენტელაშვილმა ამ წიგნის პირი აღმოვიკითხე და უმეტნაკლებით გა[დ]მოვსწერე იანვრის ზქ[რონე]ქ[ონ]ს უოე. კ(კვალად)ცა მოწერილ არს შ(ემდგომ)ად ესე, ვით ზემოთ მწერალსა ხელთა დამიწერია და გამიჩენია საუკუნოდ გასათავებელი გუჯარი, მე მიწა მოღარეთუხუცესი ხელა, ამისი გამთვებელი ვარ. და შ(ემდგომ)ად ჩ(უენს)ა ვინც არ გაათაოს, ჩემთამცა ცოდვათა და ბრალთა მზღვეველი ხართ წინაშე ღ(მე)თისა დღესა მას დიდსა განკითხვისასა. ჯვარ დასმულ არს. თავხელის ძის ასათისაგან* ამავე წერილზედ მოწერილი, რ(ომ)ლითაც შუწირავს ქრცხინვალს სააღაპოდ ღალური და ვირემ ცოცხალი იქმნება მაკარა, ცამეტი კოკა, შ(ემდგომ)ად სიკვდილისა ოცდასამი კოკა, ოთხმოცი პური და ორი თევზი. თავხელის ძის ბოროტასაგან** ამავე წერილზედ მოწერილი რ(ომ)ლითაც შუწირავს სააღაპოდ გარესჯვარს ბეშქენაშვილი დავითა და განუწესებია ვენახის მესამედი ტკბილი მისაცემლად. თავის ხარით უნდა მიუტანდეს

ბეთელთა. მეფის ალექსანდრეს ძის გიორგისაგან,*** ამავე წერილზედ მიწერილი, რომლითაც შეუწირავს სააღაპოდ თავსდების ღ(მრ)თისმშობლისადმი სალთვისი და დაუნიშნავს მიჯნებითურთ. ტიბ.**** 1506. იანვრის 25. ბატონისაშვილის ქაიხოსროსგან.***** ამავე წერილზედ მიწერილი, რომლითაც გამოუძიებია თავსდების ღ(მრ)თისმშობლის მამული და აცხადებს: პირველადვე ფიცხელაური მამული შეწირული ყოფილა თავდების ღ(მრ)თის მშობლისადმი, მომატებულის დებულებისა და უამთა ვითარებისგან აღარ ყოფილა ეკლესიის მფლობელობისა ქვეშე. ფიცხელადის შ(ემდგომა)დ ჰქონია ფიცხელადის მამული ურგებაძეს ბაბალას და რომელსამე ბაინდურს, საყდრისათვის დაუდვია და ბატონისაშვილს ქაიხოსროს ორი წლის საყდრისათვის დაუდვია მესამედი ბაბილისათვის დაუნებებია და, როგორც ჰქონებია ურგებაძეს, თავდების ღ(მრ)თისმშობლის წინ სასაფლაო უბოძებია მისცა.1777, მარტის 22. ტრიფილესა და დავით მღვდლისაგან***** ამავე წერილზედ მიწერილი, რ(ომ)ლითაც იჩვენებს: პენტელაშვილს იოანეს მიუტანია თავისაგან ნაწერი და ძველის გუჯარის ნაწერზედ შეუძომებიათ ყოველითურთ უკლებლად. ხელმოწერილ არს ტრიფილე და დავით. უიე.1777. თებერვლის 2.***** ამავე წერილზედ მიწერილ არს ჩ(უენ) ცხებულის მეფის თეიმურაზის ძე, მეფე ქართლისა და კახეთისა, მეორე ირაკლი ვამტკიცებთ მაჩაბელთაგან შეწირულობისა გუჯარისა ამის ამავე თავდების ღ(მრ)თის მშობლის შეწირულობას. 1777. მარტის 21.***** ამავე წერილზედ მიწერილი ჩუენ, ყ(ოველი)სა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარხ მეფის ძე ანტონი, მაჩაბელთაგან თავდების ღ(მრ)თის მშობლის შეწირულობის გუჯარს დავამტკიცებთ. და ხელმოწერილი არს“ (ქისკ, 179-181).

როგორც აღვნიშნეთ, თირის მონასტრისადმი ხელა თავხელისძის დაწერილი უაღრესად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს თავხელისძეთა საფეოდალოს შესახებ. სიგელში მოხსენიებული ბევრი სოფლის ღოკალიზაცია ჩვენს ხელთ არსებული წყაროების საფუძველზე შეუძლებელია, თუმცა ბევრი ტოპონიმის დადგენა ხერხდება, რაც ისტორიული რეალობის დადგენაში გარკვეულ დახმარებას გაგვიწევს. სიგელის დასაწყისშივეა ნახსენები “აჩივებოეს”. აქ გაურკვეველად წერია: “სათელღაშვილი, დავანშაშვილი თავის დის გულშარისა და თავისთვის სააღაპოდ შეწირული აჩივებოეს მუგუდი დავა-

რეხაში და ფიცხელიძე” სიგელის გამოცემელს ბ. ლომინაძეს სიტყვასთან “აჩივბოეს” კითხვის ნიშანი უზის. ხომ არ უნდა ეწეროს მის ნაცვლად აჩივეთი, იგივე აჩაბეთი, საიდანაც წამოვიდა თავხელისძეებამდელი მანაბლების გვარი? (სოსიაშვილი, 2005: 33). როგორც ჩანს, სათელლაშვილი და დავანაშვილი ხელას თავისი დის გულშარის სახელზე შეუწირავს თირის მონასტრისათვის, ამის შემდეგ სიგელში გაურკვეველად წერია. შესაძლოა გადამწერმა დაუშვა შეცდომა. სოფლის სახელწოდება ვერ გაარკვია და სიგელში ეს წინადადება ასე გაურკვეველად დარჩა. არ არის გამორიცხული რომ დედანში ხელას სააღაპედ სოფელი აჩაბეთი, ან აჩაბეთში მცხოვრები გლეხები ეწერა. სიგელში ნახსენები მუგუდი ძალიან ჰგავს ლიახვის ხეობაში არსებულ „მუგუთს“, სოფელი მუგუთი 1818 წლის კამერალური აღწერით მანაბელთა საკუთრებას წარმოადგენდა (გვასალია, 1983: 113).

მუგუდა არსებობდა ასევე ქსნისა და არაგვის ხეობის გასაყარზე, თუმცა, თირის სიგელში დაფიქსირებული მუგუდი ახლოს უნდა იყოს ლიახვის ხეობის მუგუთთან. აქვეა ნახსენები „დავარეხა“, ჩვენი აზრით, აქაც გადამწერის შეცდომა უნდა იყოს. რაკი სიგელის სხვა ადგილზე თავხელისძეთა ოჯახის წევრი ბოროტა (აქაც შეცდომაა და უნდა ეწეროს ბორტი), გარეჯვარში ფლობდა მამულს, ხელა თავხელიძის მიერ შეწირული მამულების ჩამონათვალში უნდა იგულისხებოდეს სოფელი რეხა, რომელიც გარეჯვართან რამდენიმე კოლომეტრშია. ხელას თირის მონასტრის თავდების დეთისმშობლისათვის გადაუცია ქემერტს ქემერტელისძისეული სასახლე,* ქემერტში არსებული ნებიერიძეების მამული.** ხელას შეუწირავს ასევე

* აღსანიშნავია, რომ 1981-1983 წ.წ პატარა და დიდი ლიახვის ხეობების არქიტექტურული მემკვიდრეობის შემსწავლელმა ექსპედიციამ აღნუსხა ქემერტში არსებული სიძველეები, მათ შორის: გვიან შუა საუკუნეებში აგებული კოშკი, ასევე მინდიაანთ კოშკი, ასევე XVIII საუკუნეში აგებული კოშკი, როგორც ჩანს, თირის სიგელში მოხსენიებული ქემერტელიძეების სასახლე ექსპედიციის მუშაობის დროს უკვე აღარ არსებობდა.

** ნებიერიძეები ცხოვრობდნენ კეხვში. კეხვში არსებობს რამდენიმე ტოპონიმი, რომლებიც სწორედ ნებიერიძეების გვარს უკავშირდება. მაგ. „ნებიერთ ციხე“, ასევე „ნებიერთი“. იხ. ნ. ოთინაშვილი, ლიახვის ხეობის ონომასტიკა, თბ., 2002, გვ. 226.

ჭალაში მცხოვრები გლეხები მარნიაშვილი და კორტანელაშვილი. იმ არეალში, რომელშიც სიგელში ჩამოთვლილი მამულები არსებობდა, დღეისათვის სოფელი ჭალა არ გვხვდება, თუმცა, როგორც დიდი, ასევე პატარა ღიახვის ხეობაში არსებობს ტოპონიმები ჭალის სახელწოდებით (ოთინაშვილი, 2002: 209-213). „დაწერილში“ განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ერთი ადგილი: **„ადრევე შეწირული მახაბელთაგან ფრიდონა და გოგაშვილი“**, დოკუმენტიდან ჩანს, რომ თირის მონასტრის თავდების ღვთისმშობლისათვის ხელა თავხელისძის მოღვაწეობამდე მახაბლებს ორი გლეხი შეუწირავთ. ხელა თავხელისძეს მათთვის სავენახე დაუმატებია და მონასტრის სასარგებლოდ ზეთისა და ცვილის გადასახადი გაუზრდია. ეს კიდევ უფრო გვიმყარებს ჩვენს მიერ ადრე გამოთქმულ ვარაუდს, რომ თავხელისძეების გამოჩენამდე, იმ ტერიტორიულ არეალს, რომელზეც თირის მონასტრის სიგელშია საუბარი მახაბელთა ფეოდალური გვარი ფლობდა და მათი ამოწყვეტის შემდეგ (რაც სავსებით დასაშვებია) სამეფო ხელისუფლებამ ხელა „მაჩაბლად“ დასვა (სოსიაშვილი, 2005: 36).

მკვლევარი ბ. ლომინაძე, რომელმაც აღნიშნული სიგელი შეისწავლა, სქოლიოში შენიშვნის სახით წერს: „საფიქრებელი, დედანში ეწერა „მაჩაბლისაგან“. თუმცა ეს შინაარსს ვერ ცვლის, რადგან სიგელში მახაბელი გვარის სახით იხსენიება, თანაც წერია: „ადრევე შეწირული“. ჩვენი აზრით, აქ მოხსენიებული მახაბელი სრულიად სხვა გვარია, სწორედ ამ გვარის წარმომადგენლებმა ხელას და მისი ოჯახის გამოჩენამდე თირის მონასტრის გლეხები შეწირეს. ხელას თირის მონასტრისათვის შეუწირავს წულთაში მცხოვრები ბუღაური. დღეისათვის ცნობილი არ არის, სად მდებარეობდა სოფელი წულთა, თუმცა ურ სუფიქსიანი გვარები ღიახვის ხეობაში გავრცელებული იყო. მაგ. ხაჩიური (სოფ. ქურთა, ასევე პატარა ღიახვის ხეობაში არსებული სოფ. ქორდი). სიგელის მიხედვით თირის მონასტრის გადასცემია მალნარ–დვალეთში არსებული სოფ. კოშკა. მალნარ–დვალეთი მოგვიანებით ქსნის ერისთავებმა დაისაკუთრეს (გვასალია, 1983: 26).

თირში არსებულ თავდების ღვთისმშობლის ეკლესიას გადაეცა ასევე ჟღელე. როგორც დოკუმენტიდან ჩანს, დვალეთი და ჟღელე ხელას მონასტრისათვის თავისი მშობლების ასათისა და სოსანის სააღაპოდ შეუწირავს. თუმცა, სიგელში

არის ერთი უზუსტობა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: “ორივე უბანი (იგულისხმება ქველე და დვალეთი - გ.ს) შეწირული სააღაპოდ მამისა მისისა ასათასთვის, დედისა მისისა სოს[ა]ნისათვის და მამისა მისისა მესტუმრის გოგნიასთვის. აქ, ჩვენი აზრით, უნდა იყოს „ძმისა მისისა“, რადგან ასათ თავხელისძის მიერ მცხეთის დაწერილში მესტუმრე გოგნია ასათის შვილია, ე.ი. ხელა თავხელისძის ძმაა. საინტერესოა ასევე სიტყვები: „რაც დვალეთს ბეგარა სდებია, ქველედ იმავე წესითა“. ჩვენი აზრით, თავხელისძეთა აღზევებამდე დვალეთში აკრეფილი გადასახადები თირის მონასტრის საკუთრება ყოფილა, ხოლო ხელა თავხელისძემ დვალეთთან ერთად ქველეს ხეობაც თირის მონასტრეს უბოძა და მშობლებისთვის ამის სანაცვლოდ ალაპი დააწესებინა.* ხელას თავისი ერთგული პირის ბეჟან იაღლუზიშვილის სააღაპოდ თირის მონასტრისათვის მეღვრეკისში მცხოვრები გლევი ჭონიშვილი შეუწირავს, ხოლო ვირშელ იაღლუზიშვილის სააღაპოდ ფხვენისში შეწირული ერთი ვენახი კი ხელახლა დაუმტკიცებია. როგორც ჩანს, იაღლუზიშვილები თავხელისძეებთან დაახლოებული პირები იყვნენ.** ხელა თავხელისძეს თავდების

* ქველე დვალეთში შემავალი ერთ-ერთი ხევი იყო. ვახუშტი ამის შესახებ წერს: “არამედ დუალეთიცა განიყოფების ხევ-ხევად და იწოდების ხევი ესრეთ: კასრის ხევად, ზრამაგად, ქველედ, ნარად, ზროგოდ და ზახად.” იხ. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 633.

** ჩვენი აზრით იაღლუზიშვილი და იაღლუზიძე ერთი და იგივე გვარი იყო. ამ გვარის წარმომადგენელი იყო ცნობილი განმანათლებელი იოანე იაღლუზიძე, რომელიც დიდი ღიახვის ხეობის სოფელ ზაღდაში იყო დაბადებული. მან ქართულ ენაზე შექმნა პოემა “იაღლუზიანი”. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ იოანე იაღლუზიძე იგივე გაბარაშვილი იყო. როგორც ი. მეგრელიძე აღნიშნავს “ი. გაბარაშვილის შემდგომი თაობები-გაბარაშვილები (ადგილობრივი გამოთქმით გაბარათები) არიან. (იხ. ი. მეგრელიძე, სიძველეები ღიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 90. იოანე იაღლუზიძეს ოსურ ლიტერატურაში გაბარაშვილის გვარს მიაკუთვნებენ. იხ. Осетия и осетины, СПб, 1994, стр. 414). თირის მონასტრის 1432 წლის სიგელში იაღლუზიშვილები ქართული საგვარეულოს წარმომადგენლებად გვევლინებიან. ჩანაწერი: “შეწირული თვისის ერთგულის იაღლუზისიშვილისა ბეჟანისათვის სააღაპოდ მეღვრეკისს გლევი ჭონისიშვილი” უნდა მიგვანიშნებდეს იმაზე, რომ ხელა თავხელის და ბეჟან იაღლუზიშვილს შორის დიდი ხნის ურთიერთობა არსებობდა და ერთგულების სანაცვლოდ ხელამ მის სახელზე თირის მონასტერში

აღაპი დააწესებინა. იაღლუზიშვილები, რომ ჩამოსახლებული ოსური გვარის წარმომადგენლები ყოფილიყვნენ, ვფიქრობთ ხელასთან ასეთი ურთიერთობა არ ექნებოდათ, იაღლუზიშვილების ოსურ წარმომავლობას აქარწყლებს ის ფაქტიც, რომ მათ სოფელ მეღვრეკისში თავიანთი მამული გააჩნდათ. ძალზე საინტერესოა, რომ 1799 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში რომელიც დავით ამილახერიშვილს გიორგი XII სახელზე შეუდგენია, მოიხსენიება **საიაღლუზიშვილო**. დოკუმენტიდან არ ჩანს რომელ ტერიტორიას მოიცავდა საიაღლუზიშვილო, მაგრამ იგი, როგორც ჩანს, ამილახურების სათავადოში შედიოდა და საბუთის შედგენის დროს ამილახურებს საიაღლუზიშვილო დაკარგული ჰქონდათ. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VIII, თბ., 1985, გვ. 543. ცნობილია, რომ მეღვრეკისში ძველი დროიდან სინას მთის მონასტერს თავისი მამულები ჰქონდა. იხ. ა. თაბუაშვილი, ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საკუნის II ნახევარი), თბ., 2013, გვ. 88. ე. მამისთვალიშვილი, საქართველოსა და სინის მონასტრის ურთიერთობის ისტორიიდან, „ლოგოსი“, IV, საქართველოს საპატრიარქო. ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი, თბ., 2007, 382-391; 1720 წლით დათარიღებულ დოკუმენტით მეღვრეკისში თორმეტი კომლი ეკუთვნოდა „თაწმინდას“. დოკუმენტით საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. I თბ., 1940, გვ. 183, № 256. ძალზე საყურადღებოა ისიც რომ იაღლუზიშვილებში ფიქსირდება სახელი ვირშელი. ეს სახელი უნდა უკავშირდებოდეს ვირშის მონასტერს. 1431 წლის ალექსანდრე I სვეტიცხოვლისადმი ბოძებულ სიგელში აღნიშნულია: „და ვითარ გუმართებს, და ჩუენგან სათანადო არის, ეგრეთ კუალედვე ვინებეთ შემატება და გაზედაება და შეგსწირეთ და მოვახსენეთ ძუელითგან მეფეთაგან შემკობილი აღშენებული და გადიდებული მთა ვირშისა, მონასტერი და მისნი შესავალნი ბაღაშვილნი და ქორდი“ იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, ტ. II, გვ. 171. ჩვენნი აზრით, საკუთარი სახელი ვირშელი ვირშის მონასტერთან არის დაკავშირებული. იგი ჯერ გვარი უნდა ყოფილიყო, ხოლო შემდეგ გვარის აღმნიშვნელი ვირშელი საკუთარ სახელად გადაიქცა. ის გავრცელებული იყო ქსნის ერისთავთა ფეოდალურ გვარში. გ. სოსიაშვილი, ნარკვევები ღიახვის ხეობის ისტორიიდან, თბ., 2011, გვ. 26. სავარაუდოდ, ვირშის მონასტერი პატარა ღიახვის აუზში, სოფელ ქორდის სიახლოვეს მდებარეობდა. გ. სოსიაშვილი, ვირშის მონასტერი და ვირშელთა საგვარეულო (საკითხის შესწავლისათვის, ხელნ. 2014, გვ. 7. ჩვენი აზრით, იაღლუზიშვილთა გვარი ქართული წარმომავლობის იყო და ამიტომაც გავრცელდა ამ საგვარეულოში საკუთარი სახელი ვირშელი, რომელსაც ოსურ ონომასტიკონთან საერთო არაფერი აქვს. მოგვიანებით იაღლუზიშვილების იგივე იაღლუზისძეთა გაოსება მოხდა. ქართველთა გაოსების პროცესი განსაკუთრებით აქტიური იყო XIX საუკუნის მერვე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში. მიტრო-

ღვთისმშობლის გვერდით ბორტის ღვთისმშობლის სახელზე ეკვდერი აუშენებია და მისთვის „თორმეტი კაცის მსახლობელით“ ზემო სვეტელაური შეუწირავს, რომელიც თავად ხელას მიერ იყო ნასყიდი. დიდი ღიახვის ხეობაში სვეტელაურის სახელით ცნობილი სოფელი არ გვხვდება, თუმცა, ძალზე საინტერესოა, რომ სოფელ საბაწმინდაში, რომელიც თირის მონასტრის საბუთშიც იხსენიება გვხვდება ტოპონიმები „სვეტის წყარო“, ასევე სვეტიცხოვლის ეკლესია (ოთინაშვილი, 2002: 230). ხომ არ არის საბუთში მოხსენიებული ზემო სვეტელაური კავშირში სვეტიცხოველთან? შესაძლებელია, ის თავდაპირველად სვეტიცხოვლის საკუთრება იყო. სვეტიცხოვლის ტაძარს 1720 წლის დოკუმენტის მიხედვით გლეხები ჰყავდა: დიდი და პატარა ღიახვის ხეობის რამდენიმე სოფელში, მათ შორის: ერედვში, ცხინვალში, ნიქოზში, ქორდში, ტირძინში (დოკუმენტები, 1940: 184).

თირის მონასტრისათვის შესაწირი უბოძებია ასევე ხელა თავხელისძის მეუღლეს – ალექსანდრე პირველის ბიძაშვილს, გულქან ათაბაგის ასულს. ნ. ანდლულაძის განმარტებით, გულქანის მამა ივანე ათაბაგი-ციხისჯვარელი იყო, რომელთანაც ერთი პერიოდი მამასთან დაპირისპირებული ალექსანდრე I თავს აფარებდა. გულქანს თირის მონასტრისთვის „საეროდო“ გლეხი, მეღვრეკისში მცხოვრები ბერფურაული შეუწირავს. ბ. ლომინაძის მიერ გამოქვეყნებულ სიგელში იხსენიება „საეროდო“, ხოლო ჯ. გვასალია, რომელიც ასევე იმოწებს თირის მონასტრის სიგელს, განსხვავებულ ვარიანტს – „საერედოს“ გვთავაზობს. ჩვენი აზრით, სწორი უნდა იყოს „საერედო“ და ის უნდა უკავშირდებოდეს პატარა ღიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ ერედვს. ვახუშტი ბატონიშვილი ერედვის აღწერისას ციხეს და წმინდა გიორგის სასწაულიან ეკლესიას იხსენიებს. ეს ის ტაძარია, სადაც 906 წლით დათარიღებული წარწერაა ამოკვეთილი (სოსიაშვილი, 2005: 110, 124).

ამიტომ არ არის გამორიცხული, რომ გულქანის მიერ თირის მონასტრისადმი შეწირული გლეხი უწინ „საერედო“, ანუ ერედვის ტაძრის კუთვნილი ყოფილიყო, ან განზრახული ჰქონდათ მისი ერედვის ტაძრისთვის გადაცემა და საბოლოოდ

პოლიტი ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში, თბ., 2010, გვ. 499–500.

გლეხი თირის მონასტერს შესწირეს. ხელა თავხელისძეს თირის მონასტრის კრებულისათვის შეუწირავს თამარაშენში „დიდ რუხედ“ არსებული წისქვილის მინდის ნახევარი, ასევე თორმეტი კაპიწი პური. თირის მონასტრისათვის გადაუცია ასევე დავით არზუაშვილის სააღაპოდ ცხინვალში არსებული ორი ვენახი. აღსანიშნავია, რომ ცხინვალში მამულებს ფლობდა ასევე ხელა თავხელისძის მამა ასათი. ეს დასტურდება თირის მონასტრის საბუთზე არსებული ასათ თავხელისძის მინაწერით. ასათს მონასტრისათვის ცხინვალში ლალური შეუწირავს. ჩვენი აზრით ლალური ლალასძეების მამული უნდა ყოფილიყო. აღნიშნული გვარის ცხინვალში სახლობაზე საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის 1451 წლის მცხეთის სიგელი. აქედან ირკვევა, რომ მცხეთის საყდარს და ქართლის კათალიკოს–პატრიარქს დავითს გობელისძეებმა – ამირჯიბმა რამინმა და მისმა ძმამ, მცხეთის საყდრის ამილახვარმა საჰამ შესწირეს ერთი ცხინვალელი გლეხი – ლალასძე მისი მამულით (ჟორდანიას, 1897: 261; ცოტნიაშვილი, 1986: 52).

როგორც ჩანს, ცხინვალში ლალასძეების რამდენიმე კომლი არსებობდა და მათ მფლობელობაში არსებული მიწა ასათ თავხელისძემ თირის მონასტერს გადასცა. ასათს ცხინვალში სხვა გლეხიც ჰყავდა, ვინმე მაკარა (გვარი არ სახელდება), მაკარას ვიდრე ცოცხალი იქნებოდა ცამეტი კოკა ღვინო უნდა გაეღო მონასტრისათვის, ხოლო სიკვდილის შემდეგ მის ოჯახის წევრებს მონასტრისათვის ოცდასამი კოკა, ოთხმოცი პური და ორი თევზი უნდა მიერთმიათ. სიგელიდან ირკვევა ასევე, რომ ხელა თავხელისძეს „განუჩენია კ(ვალა)დაცა ორი ალაპი დედანაშვილი ქავთარისა და რუსთავსათვის ანდერძად დაგდებულის ქაიხოსროს ხელასადმი“. დედანაშვილ ქავთარს ღუერთეთში დოღლაძისაგან უყიდია „მამული შურტაული“. ხელას სწორედ დედანაშვილის სააღაპოდ შეუწირავს ეს მამული თირის მონასტრისადმი თავისი ბეგარით. დოღლაძე ამ საბუთში შემთხვევით არ იხსენიება. დოღლაძე (დოღლისძის ფორმით) იხსენიება 1398 წლის დოკუმენტშიც. „ამირთ ამირა“ ლომი სუნღლისძეს და მის ძმისწულს ლაჩიას მცხეთისათვის გორში ზვარი შეუწირავთ, ხოლო სვეტიცხოველისათვის სპონდიო (გალავანი) შემოუვლიათ, ამ საბუთს ამტკიცებს ვინმე ანინიკი დოღლისძე (ხუციშვილი, 2006: 31).

6. ხუციშვილის განმარტებით: „დოღლიძეების (დოღლაძეების, ან დაღლაძეების) სავარაუდო სამფლობელო ადგილები

XIV-XV საუკუნეებში შეიძლება შემდეგნაირად შემოიფარგლოს: დვანის წყლის ხეობის ნაწილი (ღვერთეთი, ტახტისძირი, დირბი); ნაწილობრივ დიდი ღიახვის მარჯვენა სანაპირო (მიწები რხეთის ანუ ხვითის მახლობლად) და, აგრეთვე, ფრონეების ხეობის ქვედა, სამხრეთ ზოლი სურამის მიმართულებით (სოფ. დოღლაურა და დოღლაურის ჭალა)“ (ხუციშვილი, 2006: 32).

ზეპირსიტყვიერი გადმოცემით დოღლაძეები მახაბლებს ემეტოქეობდნენ. ს. მგალობლიშვილს ჩაუწერია გადმოცემა, რომლის მიხედვით, დოღლაძე უძეოდ გადაგებულა და მისი მამული მეფეებს ქრისტეს საფლავისთვის შეუწირავთ (ხუციშვილი, 2006: 30).

როგორც აღვნიშნეთ, ხელას თირის მონასტრისათვის დედანაშვილის მიერ დოღლაძეებისაგან ნასყიდი „მამული შურტაული“ შეუწირავს. შურტა საქართველოში გავრცელებული საკუთარი სახელი იყო. „მატიანე ქართლისაის“ ავტორი იხსენიებს კახეთის ქორეპისკოპოსის კვირიკეს ძმას – შურტას (X ს.) ამიტომ როგორც სიგელში გვხვდება მამულის აღმნიშვნელი სახელები: მაგ. ლაღური, ბერფულაური, **შურტაული** (და არა მურტაული, როგორც ამას კითხულობდა ჯ. გვასალია, (მას მურტაულის ამოკითხვისას ეჭვი შეპარვია და გვერდით კითხვის ნიშნის თანხლებით მიუწერია შურტაული.) საკუთარი სახელის შურტასაგან, ან შურტასაგან ნაწარმოები გვარისაგან – შურტასძისაგან უნდა მომდინარეობდეს. სიგელში ერთ ადგილზე გაურკვეველად წერია „და რუსთავსათვის ანდერძად დაგდებულის ქაიხოსროს ხელასადმი“. სოფელი რუსთავი მდებარეობს ფრონეს ხეობაში, სადაც განვითარებული შუა საუკუნეებით დათარიღებული მთავარანგელოზის ეკლესიაა შემორჩენილი (შიდა ქართლი, 2002: 155). შესაძლოა სიგელში არსებულ წინადადებაში იგულისხმებოდეს ის, რომ რუსთავში არსებული მამული ვინმე ქაიხოსრომ ანდერძით ხელას გადასცა, რომელმაც შემდეგ ქაიხოსროსეული მამული თირის მონასტერს უბოძა. როგორც ზემოთაც ვნახეთ, 1432 წლის „დაწერილში“, არა მარტო ხელა თავხელისძე ჩუქნის მამულებს თირის თავდების ღვთისმშობელს, არამედ მისი ოჯახის წევრებიც. მეუღლე, მამა ასათი, ასევე ბორტა თავხელისძე, მას გარეჯვარში მცხოვრები დავით ბეშქენაშვილი სააღაპოდ შეუწირავს მონასტრისათვის. ნ. ანდულაძის განმარტებით: „სახე-

ლი „ბორტი“ დაკავშირებული უნდა იყოს ტოპონიმთან* შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თავხელისძეებს ჰქონდათ „ბორტის ღვთისმშობლის“ ხატი, რომელიც ამ გვარის მფარველი ხატი იყო და რომელიც და მათ საგვარეულო საძვლეში იყო დასვენებული. მეტად საგულისხმო ფაქტია, რომ „ბორტი“, როგორც საკუთარი სახელის აღმნიშვნელი გვხვდება 1432 წლის გუჯრის მინაწერში, სადაც „ბორტი“ თავხელისძეთა სახლის ერთ-ერთი წარმომადგენლის საკუთარი სახელია: „თავხელისძის ბორტი[ი]სგან“-გვითხულობთ ამ მინაწერში. აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ იგივე სიტყვა, როგორც სახელის აღმნიშვნელი, გვხვდება “ყმისა და მამულის წყალობის წიგნში“, რომელიც მეფე ალექსანდრეს მიუცია ვინმე „ბორტი მანაბლისათვის“. ის რომ სახელი „ბორტი“ – საკმაოდ იშვიათი სახელია ქართულ ონომასტიკონში – გვხვდება როგორც თავხელიძეების, ისე მანაბელთა გვარში, არ უნდა იყოს შემთხვევითი და ეს მომენტიც, ვფიქრობთ, მხარს უმაგრებს ჩვენს მოსაზრებას ამ ორი გვარის ურთიერთობის შესახებ“ (ანდლუაძე, 1976: 97). მანაბელთა გვარში გავრცელებული საკუთარი სახელი-ბორტის ზეგავლენით ცალკე საგვარეულო დანაყოფი ჩამოყალიბდა. მას ადასტურებს XVIII საუკუნის 70-80-იან წლებში შედგენილი ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთარში მოხსენიებული გვარი-ბორტიშვილი. დოკუმენტში, სადაც ჩამოთვლილია სოფ. თამარაშენში მანაბლების კუთვნილი გლეხები, აღნიშნულია: “ქ. აქავ ბარძიმ ბორტიშვილის ყმა გოგლიძე თამაზა, კომლი ა, თავი ა“ (თაბუაშვილი, 2013: 67). რაკი სოფ. ბორტის არსებობა დოკუმენტური წყაროებით დასტურდება და თირის მონასტრის საბუთის თანახმად ხელა თავხელისძეს სასაფლაო ეკვდერი ბორტის ღვთისმშობლის სახელზე აუგია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ თავხელისძეების წარმომავლობა სწორედ სოფელ ბორტს უკავშირდება. თავხელისძეებმა, კერძოდ კი ხელამ, დიდი ღიასხვის ხეობაში დამკვიდრების შემდეგ თირის მონასტერში ეკვდერი თავიანთი მამულში არსებული ბორტის ღვთისმშობლის სახელზე ააშენეს. წინაპრების საგვარეულო სალო-

* აღსანიშნავია, რომ სოფ. ბორტა გვხვდება 1790 წლით დათარიღებულ საბუთებში, სოფ. ბორტი მდებარეობდა მდ. თემის პირას და იგი სამაღალაშვილოში შედიოდა. იხ. ნ. ანდლუაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 97.

ცავის — ბორტის ღვთისმშობლის პატივსაცემად მათ გვარში „ბორტი“ საკუთარ სახელად იქცა. რაც შეეხება თირის სამრეკლოს წარწერაში დაფიქსირებულ საკუთარ სახელს „მაჩაბელს“ იგი იმ დროისათვის გვარის ფორმიდან ქცეული საკუთარი სახელია. წარწერაში მაჩაბელი რიგით წევრად იხსენიება.* ამ დროისათვის თავხელისძეთა საგვარეულოს ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო ხელა, რომელიც მოღარეთუხუცესობას ფლობდა. სამეფო კარმა მას ძალზე დიდი ტერიტორიები გადასცა, რასაც ჩვენს მიერ განხილული სიგელიც ადასტურებს. დოკუმენტში დაფიქსირებული ფრაზა „ადრევე შეწირული მაჩაბელთაგან“ კიდევ უფრო ამყარებს ვარაუდს, რომ მაჩაბელთა ტერიტორიაზე დასახლებული თავხელისძეები, დიდი ღიახვის ხეობაში რაღაც განსაკუთრებული მიზეზით მოხვდნენ და ეს მიზეზი, როგორც უკვე ვთქვით მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის ამოვარდნა უნდა ყოფილიყო.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ანდულაძე, 1976: ანდულაძე ნ., თირის მონასტრის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1976.

ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973.

ბატონიშვილი იოანე, 1986: ბატონიშვილი იოანე, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბელოშვილმა, თბ., 1986.

* ჩვენი აზრით, საკუთარ სახელს — მაჩაბელს ისეთივე წარმომავლობა აქვს, როგორც საკუთარ სახელს — ვირშელს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვირშელი თავდაპირველად გვარის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო, იგი დოკუმენტური წყაროებიდან ცნობილ სოფელ ვირშას უკავშირდებოდა. გვარის აღმნიშვნელი ვირშელი XV საუკუნის I ნახევარში საკუთარ სახელად არის ქცეული და გავრცელებულია ისეთ საგვარეულოებში, როგორც არის იაღლაუხიშვილები, ჯავახიშვილები. ასევე გადაიქცა საკუთარ სახელად გვარის აღმნიშვნელი „მაჩაბელი“, რომელიც სხვა საგვარეულოებშიც გავრცელდა, მათ შორის თავხელისძეებში. თირის სამრეკლოს წარწერაში სწორედ ასეთ ფაქტთან უნდა გვქონდეს საქმე.

გვასალია, 1984: გვასალია ჯ., აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები, თბ., 1984.

ბერძენიშვილი, 1940: დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. I, თბ., 1940.

თაბუაშვილი, 2013: თაბუაშვილი ა., ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები XVIII საუკუნის II ნახევარი, თბ., 2013.

თოგოშვილი, 1962: История Юго-Осетии в документах и материалах, Под. ред. Тогошвили Г., Цховребов И., т. I, Цхинвал, 1962

კაკაბაძე, 1925: კაკაბაძე ს., საამილახვროს დავთარი მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრისა, თბ., 1925.

კაკაბაძე, 1912: კაკაბაძე ს., ქრონიკა იკორთის # 6 უამნ-გულანისა, თბ., 1912.

მამისთვალიშვილი, 2007: მამისთვალიშვილი ე., საქართველოსა და სინის მონასტრის ურთიერთობის ისტორიიდან, “ლოგოსი”, IV, საქართველოს საპატრიარქო. ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი, თბ., 2007.

ანანია ჯაფარიძე, 2010: მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა დენაციონალიზაცია XV-XX საუკუნეებში, თბ., 2010.

მეტრეველი, 1962: მეტრეველი ე., მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიიდან, თბ., 1962.

მეგრელიძე, 1984: მეგრელიძე ი., სიძველეები ღიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1984.

ნინიძე, 1995: ნინიძე დ., “პროვინციის მეფეები”, XIV-XV საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1995.

ოთინაშვილი, 2002: ოთინაშვილი ნ., ღიახვის ხეობის ონომასტიკა, თბ., 2002.

ოსეთი და ოსები, 1994 - Осетия и осетины, СПб, 1994.

პირთა ანოტირებული, 1993: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1993.

ჟორდანიას, 1897: ჟორდანიას თ., ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897.

სოსიაშვილი, 2005: სოსიაშვილი გ., სამაჩაბლოს ისტორია, თბ., 2005.

სოსიაშვილი, 2011: სოსიაშვილი გ., ნარკვევები ღიახვის ხეობის ისტორიიდან, თბ., 2011.

სოსიაშვილი, 2012: სოსიაშვილი გ., თავხელისძე-მაჩაბლების ურთიერთობა იერუსალიმის ქართულ საგანგებთან, გორის

სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის შრომათა კრებული, #, 3, 2012.

სოსიაშვილი, 2014: სოსიაშვილი გ., ვირშას მონასტერი და ვირშელთა საგვარეულო(საკითხის შესწავლისათვის), ხელნ. 2014.

ქართლის ცხოვრება, 2006: ქართლის ცხოვრება, რ. მეტრეველის რედ. ტ. I, თბ., 2006.

ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, XIV-XV საუკუნეები, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თინათინ ენუქიძემ, ნინო თარხნიშვილმა, ბაბილინა ლომინაძემ, ტ. II, თბ., 2013.

შიდა ქართლი, 2002: შიდა ქართლი (პატარა და დიდი ლიახვის ხეობების არქიტექტურული მემკვიდრეობა), ტ. I, თბ., 2002.

ხუციშვილი, 2006: ხუციშვილი ნ., იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მიწათმფლობელობა საქართველოში, თბ., 2006.

Giorgi Sosiashvili

1432 TIRI DOCUMENT AND THE TAVKHELISDZE FAMILY

Summary

Early in the 15th century the Tavkhelisdze family obtained large estate in Shida Kartli. A representative of the Tavkhelisdze family – Asat Tavkhelisdze granted Catholicos slaves living in his estate Grani (maybe it was Grdani, mentioned by Vakhushti). Likely, he won the rights to build a chapel in Tiri monastery. According to Tiri monastery document, Asat Tavkhelisdze had slaves in Tskhinvali. It is possible that he got those slaves after relocating in Shida Kartli, or maybe when Khela Tavkhelisdze became a treasurer, he granted his father peasants living in Tskhinvali. “Holy Mother of Tavdebi” in Tiri monastery used to be the Tavkhelisdzes’ shrine, for which Khela Tavkhelidze gave a large donation. Before the Tavkhelisdzes, the Machabelis also donated slaves to Tiri monastery. Likely, Royal state granted Khela the Machabeli estate. Peasants donated by the Machabeli family were still alive during Khela’s rise and imposed additional taxes for Tiri monastery. In the Tavkhelisdze family, Borti st. Mary was especially

respected. Likely, Borti st. Mary was situated in the village of Borti, located in Tedzami valley and belonging to the Tavkhelidzes. Otherwise, it's hard to explain that the Tavkhelidzes built a prayer after Borti st. Mary next to Tiri monastery. In deference to abovementioned prayer, in the Tavkhelidze family, Borti was very popular name. Later we come across the name in the Machabeli feudal house. This house belonged not to extinguished old surname "Machabeli" but the Tavkhelidzes successor assigned as Machabeli. Likely, Khela Tavkhelidze and his family members were buried in the Borti st. Mary prayer. Tavkhelidze donated estate to Tavdebi st. Mary church of Tiri monastery located over Caucasus for the sake of his parents and a brother. Taxes from Dvaleti used to be collected even before Khela Tavkhelidze's career. Maybe, those taxes were imposed by estate owner the Machabelis for Tiri monastery before appearing of the Tavkhelidzes. Along with Dvalety, Khela also taxed Zhghele valley. The Tavkhelidzes' estates covered a large area, including Didi Liakhvi valley (Meghvrekisi, Sabatsminda, Achabeti, Kemerti, Maghran-Dvaleti. Later Magran-Dvaleti became the property of Ksani Eristavi), Dvaleti and Zhghele valley which was the part of Davleti. Famili members of the Tavkelidzes owned estate in Tskhinvali, Garejvari, Phkhvenisi etc.